

Kulttuurihistoriallisten arkistoaineistojen elinkaarta läpivalaisemassa

Arvio teoksesta Hupaniittu, Outi & Ulla-Maija Peltonen toim. *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 2021. 263 s. ISBN 978-951-858-282-6.

Lauri Partanen

Kirjan tausta, päätavoite ja konteksti

Filosofian tohtori, arkistonjohtaja Outi Hupaniitun ja filosofian tohtori, folkloristiikan dosentti Ulla-Maija Peltosen toimittama kokoomateos *Arkistot ja kulttuuriperintö* (SKS, 2021) tarjoaa seitsemällä artikkelillaan tutkittua tietoa kulttuurihistoriallisten arkistoaineistojen taustalla vaikuttavista ratkaisuksista. [1] Kyseessä on tärkeä teos, sillä aikaisempaa suomen kielellä tehtyä (tai ylipäätään suomalaista) kansainväliseen arkistotieteelliseen tutkimukseen nojaavaa tutkimusta on kovin vähän. [2]

Viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana arkistot ovat nousseet kiinnostuksen kohteeksi monella tieteenalalla. On puhuttu arkistollisesta käännteestä (*archival turn*). Tällä tarkoitetaan sitä, ettei arkistoja pidetä ongelmattomasti vain tutkimusaineistoina, vaan että arkistot sekä toimijoina että aineistoina osallistuvat aktiivisesti menneisyyttä koskevan tiedon tuotantoon. Ei siis ole niin, että vasta historiantutkija antaa merkityksen arkistoaineistolle käyttäessään sitä tutkimusaineistonaan. Ylipäätään arkistollinen käänne on haastanut arkistoaineistoja käyttävät tutkijat arvioimaan entistä kriittisemmin toimenpiteitä, joita aineistoihin on kohdistettu ennen kuin ne ovat saapuneet arkistoinstituutioon säilytettäväksi. (Ks. Ketelaar 2017.)

Kuten kirjan nimeä kantavassa johdantoartikkelissa todetaan, kirjan artikkeleita yhdistää ”[a]rkistojattelon aikasidonnainen analyysi”. Johdantoartikkelin mukaan artikkelit käsittelevät ”yksityisarkistojen kulttuuriperintöaineistoja”, mutta todettava on, että tarkastelun kohteena on eräissä artikkeleissa myös Kansallisarkiston (tai sen edeltäjän Valtionarkiston) toiminta ja siellä säilytettävät aineistot. Kirjan artikkeleissa pohditaan, ”mitä on tapahtunut ennen kuin aineisto päätyy arkistoon, mitä tapahtuu arkistossa ja mitä tästä voidaan päätellä”. Tämä määrittely kuvaakin erinomaisesti kirjan artikkelien yhteisiä päämääriä: tarkoitus on ikään kuin läpivalaista arkistoaineistojen ja niiden kanssa toimineiden henkilöiden elinkaarta. Kirjan

pyrkimyksenä on tähän liittyen tarkastella, miten arkistoinstituutioiden ja arkistoaineistoihin kohdistuneet ratkaisut ovat vaikuttaneet tutkimukseen ja toisaalta myös, miten tutkimus on vaikuttanut aineistoihin.

Kirjan rakenne, teemat ja sisältö

Kirja jakautuu kahteen osaan, jotka ovat Arkistoajattelun paradigmat ja Valta ja vaikutus. Arkistoajattelun paradigmoilla viitataan kanadalaisen arkistotieteen tutkija Terry Cookin esittämään malliin neljästä arkistoajattelun paradigmasta. Vallan ja vaikutuksen käsitteitä ei määritellä. Kirjan ensimmäiseen osaan kuuluu kolme artikkelia, toiseen osaan neljä artikkelia. Etenkin ensimmäisen osion kaksi ensimmäistä artikkelia (Hupaniittu ja Peltonen) käsittelevät arkistoajattelun peruskäsitteitä (arkisto, kulttuuriperintö, proveniensi) ja niissä tapahtuneita muutoksia. Kolmas artikkeli (Saarenpää) olisi voinut yhtä hyvin olla toisessa osiossa, mutta Tällöin osioiden välinen tasapaino olisi kuitenkin horjunut liikaa. Toisen osion artikkelit käsittelevät jokainen enemmän tai vähemmän vallankäytön vaikutusta arkistoaineistojen muodostumiseen.

Kirjan artikkelit ovat luonteeltaan empiirisiä tutkimuksia, myös ensimmäisen osion kaksi ensimmäistä artikkelia, joiden fokus on käsitteiden määrittelyssä. Niissäkin käsitteitä tarkastellaan pienen empiirisen aineiston kautta. Outi Hupaniittu käsittelee arkiston ja kulttuuriperinnön yhteyksiä ja eroavaisuuksia ennen muuta virallislähteiden, strategioiden, suunnitelmien ym. lähteiden kautta. Lopputulemana on, että arkistot ovat museoita vähemmän kiinnittäneet huomiota aineistojensa saattamiseen käytettäväksi tai kulttuuriperinnön yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen. Cookin paradigman mukaisesti arkistot ovat jääneet museoita jälkeen kehityksessä: Hupaniittu mukaan suomalaiset arkistot keskittyvät edelleen ennen muuta aineistojen hankintaan ja säilyttämiseen, mutta arkistoilla ”on kuitenkin vielä pitkä matka museoiden korostamaan ajatukseen yhteisestä kulttuurisesta omaisuudesta”.

Ulla-Maija Peltonen taas tarkastelee Ingmanin suvun henkilöarkistoja proveniensiiperiaatteen näkökulmasta. Onkin yllättävää, että Peltosen artikkelin otsikko on ytimekkäästi ”Proveniensiiperiaatteen kulmia”, mutta siitä ei mitenkään käy ilmi, että proveniensiä tarkastellaan Ingmanin henkilöarkistojen välityksellä. Teoreettisena viitekehysenä toimii Jennifer Douglasin tarjoama proveniensiin käsitteellinen jaottelu. Lukijaa hieman hämmentää, että mukaan otetaan myös jo mainittu Cookin neljän paradigman malli, mutta malli osoittaa käyttökelpoisuutensa, kun Ingmanien arkistojen hallintahistoriaa tarkastellaan 1990- ja 2000-lukujen osalta. Tällöin arkistot luetteloiitiin ja dokumentoitiin yhdessä tutkijoiden kanssa. Tätä vaihetta Peltonen pitää Cookin nimeämän yhteisöllisen paradigman ilmentymänä.

Taina Saarenpään artikkelissa tuodaan havainnollisella tavalla esille, miten arkistoaineistojen lähdejulkaisemisen elinkaari on jäänyt aiemmin tutkimuksessa paljolti läpivalaisematta. Saarenpään tarkastelukohteena on keskiaikaisten lähteiden julkaisuhistoria Diplomatarium Fennicum -verkkopalvelussa. Koska palvelussa olevat lähteet ovat peräisin eri aikoina julkaistuista lähdejulkaisuista, joiden toimitusprosessi ei aina ole tiedossa, lähdejulkaisemisen elinkaarta ei voida pitää kovin läpinäkyvänä. Uusi Diplomatarium Fennicum tarjoaa toki lähteiden käyttäjälle huomattavasti vanhaa versiota paremmat tiedot lähteiden kontekstista, mutta nämäkään tiedot eivät voi

paikata puutteita, joita lähteiden julkaisuprosessissa tehtiin jo esimerkiksi Reinhold Hausenin aikana. Uudessa verkkopalvelussa elinkaaren läpinäkyvyys on siis huomioitu paremmin, mutta siinä olisi parannettavaakin. Saarenpää myös ehdottaa Kansalliskirjaston digitoimien aineistojen linkittämistä Diplomatarium Fennicumiin. Kaiken kaikkiaan artikkelissa hahmotetaan Suomen aluetta koskevien keskiajan lähteiden julkaisuhistorian elinkaarta kiitettävällä tavalla, mutta lukijaa olisi helpottanut lähdejulkaisemisen elinkaaren esittäminen visuaalisena aikajanana, josta näkyisivät lähteiden julkaisemisen vaiheet aina Porthanista uuteen Diplomatarium Fennicumiin.

Kirjan ehkä kiinnostavinta antia on Petra Hakalan artikkeli Valtionarkiston pitkäaikaisen johtajan Reinhold Hausenin vallankäytöstä. Hausenin vallankäyttöä tuodaan artikkelissa esiin monella tavalla. Lukijassa herää jopa kysymys, kuinka suurelta osin valtiollisen arkistoinstituutiomme toiminta 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa etenkin hankintapolitiikaltaan lepäsi yhden miehen intohimojen ja aktiivisuuden varassa. Hausen valjasti Valtionarkiston autonomian puolustuskamppailun välineeksi hankkimalla arkistoon aineistoja Suomen erityisaseman todistamiseksi. Patriotismin hengessä hänellä tuntui olleen selkeä visio, keiden merkkihenkilöiden aineistoja arkiston suojiin tarvittiin. Toisaalta Hakala onnistuu tuomaan Hausenista ilmi myös perin moderneja piirteitä: hänen mukaansa Hausen ymmärsi, ettei kaikkea aineistoa voida ottaa pysyvään säilytykseen, vaan etenkin viranomaisaineistoja oli välttämätöntä seuloa.

Kirjan erityinen ansio on siinä, että se onnistuu todentamaan usein spekuloituja kysymyksiä esimerkiksi siitä, miksi jotkut aineistot ovat arkistoinstituutioissa aliedustettuja. Tähän aiheeseen pureutuu Kirsi Vainio-Korhonen artikkelissaan, jossa tarkastellaan Ruotsin vallan aikana eläneiden naisten arkistoja julkisissa arkistoissa. Arkistojen sukupuolittuneisuus tulee hyvin esille Vainio-Korhosen käsitellessä Munsterhjelmien sukupiirin kirjeenvaihdon säilymistä arkistoissa. Artikkelissa on kekseliäällä tavalla käytetty arkistoaineistoja arkistoaineistojen poissaolon – ehkä voisi puhua myös arkistojen hiljaisuuksien – tutkimiseksi. Vainio-Korhonen osoittaa, miten erilainen kansallinen asiakirjallinen kulttuuriperintömme voisi olla, jos 1800-luvulla olisi osattu arvostaa muutakin kuin poliittista ja sotahistoriaa.

Samaan tapaan Ulla-Maija Peltosen henkilöarkistoja koskevassa artikkelissa teoreettista kysymystä ”Kuka kelpaa historiaan?” päästään tarkastelemaan empiirisen aineiston valossa. Arkistoinstituutioissa säilytettävien henkilöarkistojen tarkastelu osoittaa, että henkilöarkistojen painotus on miehissä ja sosio-ekonomisesti ylemmissä luokissa. Tulos ei yllätä, mutta on tärkeää, että asiasta on pelkkien arvioiden ja spekulatioiden lisäksi olemassa myös tutkittua tietoa. Lisäksi Peltonen avaa ansiokkaasti muita tutkimuksia hyödyntäen sitä, miten esimerkiksi kirjailijan perilliset vaikuttavat siihen, millaiseksi tämän henkilöarkiston sisältö muotoutuu. Kysymys siitä, ketkä pääsevät ’henkilöarkistokaanoniin’, kuten Peltonen asian ilmaisee, on tärkeä.

Kati Mikkolan artikkelissa käsitellään vähemmistöjen roolia Suomen ja Viron arkistopolitiikassa. Mikkola esittää, että samanlaisista kansallisista motiiveista huolimatta Suomen ja Viron kansanrunousarkistojen suhtautuminen vähemmistöihin on ollut erilaista. Suomessa etnisille ja kielellisille vähemmistöille ei perustettu omia arkistosarjoja, kun taas Virossa näin tehtiin. Siksi vähemmistöiltä tai vähemmistöistä

kerättyjen arkistotietojen löytäminen on ollut Suomessa usein vaikeaa, sillä tietoja pitää etsiä monista eri sarjoista, eikä kaikille aineistoille ole luotu asiasanoja tiedonhaun helpottamiseksi. Tapausesimerkki kuvaa erinomaisesti, miten ongelmattomilta tuntuvien arkistoratkaisujen vuoksi jokin vähemmistö ikään kuin häivytetään pois arkistosarjojen uumeniin. Luokittelut ovat vallankäyttöä. Mikkola löytää näiden kahden maan arkistoratkaisujen keskinäisten erojen taustalta eri syitä. Artikkelin päätteeksi pureudutaan vielä ajankohtaiseen ja haasteelliseen kysymykseen siitä, miten etnisyyden pitäisi näkyä arkistoissa. Yhdestä näkökulmasta ei ole perusteltua leimata jotakin aineistoa yksinomaan vähemmistöaineistoksi. Toisaalta taas, jos vähemmistöstatusta ei tuoda ilmi arkistoratkaisuissa, päädytään siihen, että vähemmistöaineistot jäävät enemmistöä edustavien aineistojen katveeseen.

Kokonaisarvio teoksesta

Kirja onnistuu tavoitteessaan, sillä se tarjoaa kattavan paketin suomenkielistä tutkimusta arkistoaineistojen synnystä ja toimijoista aineistojen ympärillä. Kirja onnistuu vakuuttamaan lukijan siitä, miten kullekin ajalle tyypilliset tutkimuksen ihanteet ja aineistojen kanssa tekemisissä olleiden henkilöiden verkostot ovat vaikuttaneet aineistojen kohtaloihin. Kirjan nimessä olisikin voinut suoraan viitata vallankäyttöön tai sosio-kulttuuristen tekijöiden vaikutukseen. Valittu nimi *Arkistot ja kulttuuriperintö* ei tavoita parhaalla mahdollisella tavalla kirjan sisältöä. Toki on myönnettävä, että kaikkia kirjassa tutkittuja tapauksia ja näkökulmia yhdistää, että arkistoja tarkastellaan niiden kulttuuriperinnöllisessä ominaisuudessa. Enemmän tai vähemmän jokainen kirjan artikkeli tarjoaa näkökulman siihen, miten jostakin aineistosta tulee (kansallista) kulttuuriperintöä.

Kirja tarjoaa mielenkiintoisia ja monipuolisia näkökulmia kulttuurihistoriallisiin arkistoaineistoihin. Etenkin toisen osion artikkelit osoittavat hyvin, miten arkistoammattilaisten ja tutkijoiden valinnat eri aikoina ovat vaikuttaneet siihen, millaista aineistoa tutkimukselle on tarjoutunut käytettäväksi. Liian usein ajatellaan, että aineistoja käsiteltäessä ei voi olla kuin yksi oikea arkistollinen ratkaisu. Tämä kirja auttaa kuitenkin näkemään, miten – toisinaan melko sattumanvaraisten – ratkaisujen tuloksena tietyt aineistot ovat tulleet jälkipolvien käytettäviksi. Jälkiä ei jää, vaan niitä jätetään, enemmän tai vähemmän tietoisesti.

Kirjaa voi suositella arkisto- ja kulttuuriperintöalojen opiskelijoille ja tutkijoille, miksei myös jo työsuhteissa oleville arkisto- ja kulttuuriperintöalan ammattilaisille. Kirjan näkökulmat ja tutkimustulokset auttavat niin aineistoja tutkimuksessaan käyttäviä tutkijoita kuin myös arkistoammattilaisia näkemään, millaisten valintojen tuloksena aineistot tulevat käytettäväksi. Kirjan luettuaan niin tutkija kuin arkistoammattilainenkin toivottavasti pohtii aiempaa kriittisemmin ja reflektiivisemmin käsittelemiään aineistoja. Kirja tarjoaa myös oivallisen väylän tutustua kriittiseen arkistotieteeseen tai arkistotutkimukseen.

Yliopisto-opettaja (osa-aikainen), väitöskirjatutkija Lauri Partanen, Itä-Suomen yliopisto

Viitteet

[1] Teos on avoimesti luettavissa osoitteessa: <https://doi.org/10.21435/tl.268>.

[2] Asiakirjahallinnan tutkimusta (ja samalla arkistotiedettä) esittelee yleisellä tasolla Pekka Henttonen (2023). Kansainväliseen arkistotieteelliseen tutkimukseen nojaavia suomalaisia väitöskirjoja ovat esimerkiksi Jaana Kilkin (2020) ja Tiina Peltolan (2015) tutkimukset. Viimeaikaisia suomenkielisiä tutkimuksia, joissa on hyödynnetty kansainvälisiä arkistotieteellisiä näkökulmia, ovat Kati Mikkolan, Pia Olssonin ja Eija Starkin (2023) sekä Heli Paakkosen (2022) artikkelit.

Kirjallisuus

Henttonen, Pekka. 2023. *Johdatus asiakirjahallinnan tutkimukseen*. Uudistettu laitos. Helsinki: Avain.

Ketelaar, Eric. 2017. Archival Turns and Returns. Teoksessa *Research in the Archival Multiverse*, eds. Anne J Gilliland, Sue McKemmish & Andrew J Lau. Clayton: Monash University Publishing, 228–268. <http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/31429>

Kilki, Jaana. 2020. *Asiakirjatiedon hallinnan asiantuntijuuden diskursiivinen rakentaminen Suomessa. Tutkimus normatiivisesta professionaalisesta diskurssista vuosina 1935–2015*. Tampere University dissertations 230. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1507-8>

Mikkola, Kati, Pia Olsson & Eija Stark. 2023. Kamppailu aidosta perinteestä. Ulla Mannosen ja Martti Haavion kirjeenvaihto ja perinneaineistojen arvonmäärittäminen. Teoksessa *Sanojen luonto. Kirjoituksia omaehtoisen ilmaisun poetiikasta ja ympäristöistä*, toim. Venla Sykäri, Heidi Henriikka Mäkelä & Kati Kallio, 60–88. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1487. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1487>

Paakkonen, Heli. 2022. Miksi tätä kirjoitan? Perinteen tallentaja Johan Knut Harjun ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston vuorovaikutus. Teoksessa *Kaanon ja marginaali. Kulttuuriperinnön vaiennetut äänet*, toim. Niina Hämäläinen & Lotte Tarkka, 158–177. Kalevalaseuran vuosikirja 100. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/ksvk.101>

Peltola, Tiina. 2015. *Arkistotyön muutos ja muutoksen kokeminen 1970-luvulta 2000-luvun alkuun. Tapaustutkimus arkistomassoista, teknistymisestä ja asiantuntijuudesta*. Acta Universitatis Tamperensis 2092. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9898-5>